

ԳԱՌՆԻԿ ԳԵՎՈՐԳՅԱՆ, բ.գ.թ.

ԵՊՀ իրանագիտության ամբիոնի դասախոս

էլ. փոստ՝ garnikgevorgian@cmail.com

DOI: 10.56813/2953-786X-2022.2-296

ԻՐԱՆԱԿԱՆԻ, ԻՍԼԱՄԱԿԱՆԻ ԵՎ ՄՈՂԵՌՆԻ ՄԻՆԹԵԶԸ

ՈՐՊԵՍ ԱԶԳԱՅԻՆ-ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ

ԻՆՔՆԱԳԻՏԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ԴՐՄԵՎՈՐՈՒՄ ՊԱՐՄԻՑ

ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ԱՐՁԱԿՈՒՄ

Պարսից ժամանակակից արձակի բնութագրականներից է դարավոր ազգային գրական ավանդույթների սինթեզումը համաշխարհային գրականության նոր ուղղությունների հետ: Դրանք բազմազան են և, անկախ անվանումից՝ մոդեռնիստական, նեոմոդեռնիստական, նեոմիֆոլոզիական, թե մոգական ռեալիզմ (Л. Кихней, В. Гавриков, 3), Ս. Հեդայաթի և նրա հետևորդների ստեղծագործություններում միահյուսվել են ազգայինին՝ դառնալով մշակութային ինքնագիտակցության դրսևորման յուրահատուկ միջոց:

20-րդ դարի պարսից գրականության մեջ «սուբյեկտիվ արձակի» սկզբնավորման գործում հիմնաքարային նշանակություն ունի Ս. Հեդայաթի «Բուֆ-ե քուր» (Կույր բու, 1937) վիպակը: Դրանով իրանական գրականությունը մուտք է գործում հոգեվերլուծության, մարդուն և իրեն շրջապատող աշխարհի կենսական երևույթները նոր փիլիսոփայությամբ դիտարկելու փուլ (Ходжимурадов О., 1998):

Հեդայաթը մի քանի տարի աշխատում է Եվրոպայում մոդեռնիզմի հիմնադիրներից մեկի՝ Ֆ. Կաֆկայի ստեղծագործությունների՝ ֆրանսերենից պարսկերեն թարգմանության վրա և 1940-ական թթ. վերջում ընթերցողի դատին հանձնում «Կաֆ-

կայի ուղերձը» ուսումնասիրությունը: Նրա վրա ազդեցություն գործած մոդեռնիզմի մյուս խոշոր ներկայացուցիչն է ավստրիացի պոետ և արձակագիր Ռ. Մ. Ռիլկեն:

Հեղինակի «Կույր բու» վիպակը գրվել է հենց այն տարիներին, երբ Երվրոպայում ամրապնդվում էր Զ. Ֆրեյդի հոգեվերլուծության մեթոդը: Արևմտյան մոդեռնիստական գրականության ազդեցությամբ ստեղծված այս երկի վրա ակնառու է պարսից հազարամյա գրական-մշակութային ավանդույթի, բուդդայական փիլիսոփայության և սանսկրիտյան պոետիկայի հետքը:

Փիլիսոփայական և գրական ազդեցությունների այսպիսի բարդ համակցության մասին խոսելիս, կարծում ենք, առաջնահերթ է դառնում նաև հակիրճ անդրադարձն իրանական մշակութային ինքնության ձևավորման նախադրյալներին: Ինքնություն, որն ստիպում է «տեղայնացնելու» Արևմուտքից փոխառնված գրական-մշակութային ցանկացած երևույթ, այդ թվում նաև մոդեռնիստականը:

Դարեր շարունակ իրանական ազգային-մշակութային ինքնության ձևավորման վրա կանխորոշիչ դեր են խաղացել երեք հիմնական՝ աշխարհագրական, լեզվական և կրոնական գործոնները: Պատմական հանգամանքների բերումով դավանականը գերակա է դառնում ամենուր, և 16-րդ դարից սկսած՝ շիայականությունը կազմում է իրանական հոգեկերտվածքի մի մասը՝ վերածվելով մշակութային ինքնության կոդի: Այն, հիրավի, ծառայում է որպես մշակութային սիմվոլների անսպառ շտեմարան և յուրօրինակ միատիկ մտածելակերպի հիմք (Eshaqian J., 2022):

Շիայական միստիցիզմը մշտապես աչքի է ընկնել փիլիսոփայական ու գիտական մտքի նկատմամբ ընդգծված հակու-

մով (Мирзаян П., 2018): Հենց այս հանգամանքն էլ, ամենայն հավանականությամբ, հանգուցային դեր է խաղում պարսից ժամանակակից «սուրյեկտիվ արձակի» ձևավորման գործում:

20-րդ դարում արևմտյան քաղաքակրթությունից փոխառնված առաջադեմ փիլիսոփայական և գրական-մշակութային յուրաքանչյուր գաղափար անցնում է շիայական դավանանքի ուսանյակով, քննություն բռնում այլևս անտարանջատելի շիայական-իրանական արժեհամակարգում և ստանում խիստ ազգային դիմագիծ:

Հատկանշական է, որ թե՛ նախաիսլամական, թե՛ հետիսլամական մշակույթում տեսիլներին ու երազներին տրվում է միստիկ իմաստաբանում, ինչը տեղ է գտել նաև Հ. Գուլշիրիի «Շագդե Էհթեջար» (Արքայազն Էհթեջարը), Ս. Դանեշվարի «Սավուշուն» (Սիավուշական) և այլ վեպերում: Երազահանությունը հանդես է գալիս որպես սյուժեի շարժիչ ուժ և հերոսների մտադրությունների բացահայտման միջոց:

Մանավանդ «Սավուշուն» վեպում հերոսուհի Զարիի կիսարթմնի տեսիլները և ամուսնու՝ Յուսեֆի դավադիր սպանության կապակցությամբ հարազատների լացուկոծը հիշեցնում են միֆական հերոս Սիավուշի եղերական մահվան պատճառով համաժողովրդական սգո ծիսակարգը, այնուհետև՝ Քարբալայում իմամ Հուսեյնի նահատակությանը նվիրված համաժողովրդական սգո արարողությունները՝ աշուրան:

Կիսարթմնի մենախոսության պատկերներ ենք տեսնում նաև Մ. Դովլաթաբադիի «Քելիդար» (Քելիդար) վեպի գլխավոր հերոս Գուլմոհամմադի վարքագծում:

Մոդեռնիզմին հատուկ «գիտակցական հոսքի», ինչպես նաև վերնում հիշված երազի ու տեսիլի դրսևորումները հա-

ճախ պարսից ժամանակակից «սուրյեկտիվ արձակում» հանդես են գալիս միահյուսված:

Միֆաբանաստեղծական ավանդույթի մասնագիտ Ե. Մ. Մելետինսկիի խոսքերով Իրանում «ունիվերսալը» և սիմվոլիկը միշտ հանդես են եկել ճշգրիտի դերում, իսկ մարդու կյանքում անձնական ու հասարակական վարքը, ինչպես նաև աշխարհայացքը համարվում են մեկ համակարգի բաղադրիչ: Այս համատեքստում նկատելի է կրոնականին միտված գիտակցությունը, որի պարագայում մարդու առաջնային ապրումները կապված են առեղծվածայինի և անտեսանելիի հետ (Ходжимурадов О., 1998):

Վերադառնալով Ս. Հեդայաթի դերին՝ նշենք, որ հենց նա պարսից արձակ ներմուծեց առաջին դեմքով սուրյեկտիվ պատմողի կերպար և դարձավ «գիտակցական հոսքի» մեթոդի նախակարապետն Իրանում: Այն իր հետևորդներն ունեցավ 60-70-ական թվականներին, մանավանդ ի դեմս Հ. Գուլշիրիի ստեղծագործությունների:

Հեդայաթի հոգեբանական նովելները հոդ նախապատրաստեցին նրա խոշորագույն սուրյեկտիվ ստեղծագործության՝ «Կույր բու»-ի իհայտ գալու համար: Գրական մեթոդի տարածման հարցում Հեդայաթի հետ իր լուսման ունի ներդրած նաև Բ. Ալավին՝ իր «Ջամեդան» (Ճամպրուկ) ժողովածուով:

«Կուր բու»-ն կառուցված է մոդեռնիստական ստեղծագործությունների կոմպոզիցիայի՝ սյուժետային որոշ դրվագների բեկորային կրկնության, հակադրության, ինչպես նաև դրանց ներքին միասնության սկզբունքով: Հեդայաթի կիրառած բազմաթիվ սիմվոլների մեջ արքետիպային դեր ունի վիպող հերոսի ստվերը, ինչը, սովորաբար, իհայտ է գալիս արևի կամ լամպի

լույսի ազդեցությամբ: Այստեղ արևը կամ լամպը խորհրդանշում են մարդու ինքնությունը, ինքնաճանաչումը կամ գիտակցական աշխարհը, իսկ ստվերը՝ ենթագիտակցականը: Հեղինակն անընդհատ ձգտում է տարբեր կերպարներով իհայտ եկող իր հոգու ճանաչմանը: Աստիճանաբար այդ ստվերն ավելի է մեծանում և վիպակի վերջում վերածվում բվի: Ստեղծագործության մեջ մեկ անգամ հնչող «բու» բառն էլ հենց տեղ է գտնում վիպակի վերնագրում:

Այստեղ սիրուհին ևս կերպավորվում է պարսից դասական գրականության երկնային «յարի» ընկալումներով:

Վիպակի գաղափարը հասնում է իր գագաթնակետին, երբ պատմող հերոսն ընդունում է շուրթը պռատ ծերունու կերպարանքը, իսկ նրա ինքնությունը՝ տարրալուծվում հոր և հորեղբոր էության մեջ:

Հեղայաթի վիպակին նվիրված ուսումնասիրություններից առանձնացնելի են Մ. Յ. Ղոթբիի «Սա է Կույր բուն» (Qotbi M., 1971) և Ս. Շամիսայի «Պատմություն մի հոգու մասին» (Samisa S., 2004) աշխատությունները:

Իհարկե, հիշված երկու հեղինակներն ընտրել են վերլուծության տարբեր մեկնակետեր: Ղոթբին հենվում է Ջ. Ֆրեյդի հոգեվերլուծության մեթոդի վրա և գալիս այն եզրակացության, որ վիպակի կենտրոնում ճշմարտությունն ու գերբնականը որոնող անձն է:

Ս. Շամիսան ղեկավարվում է Կ. Գ. Յունգի հոգեվերլուծության մեթոդով՝ իր ուսումնասիրությունն անվանելով «Մի հոգու պատմություն»: Ըստ նրա՝ «Կույր բուն»-ն մարդու ինքնությունն ու հոգին մեկտեղելու պատմություն է, սակայն երբեք հնարավոր չէ հասնել գիտակցականի և ենթագիտակցականի սինթեզի:

Տաջիկ գրականագետ Օ. Խոջիմուրադովի (Ходжимурадов О., 1998) կարծիքով Հեղայաթի կիրառած հերոս-սիվոլներն ակունք են առնում ոչ միայն դասական շրջանի գրականությունից, այլև նույնիսկ հինիրանական կամ արիական միֆերից: Նրա համոզմամբ վիպակի հերոս ծերունին մարմնավորում է արիական շրջանի արարչական գաղափարը, իսկ երիտասարդ կինը՝ մարդկության կենսության ջիղը:

1953 թ. իրադարձություններից հետո մտավորականության շրջանում ծայր առած ընկճախտն ու հոռետեսությունը պատճառ են դառնում, որ գեղարվեստական արձակում տարածում գտնեն ռոմանտիկ-փիլիսոփայական ուղղությունները՝ համեմված կրոնամիստիկական մոտիվներով: Մտավորականներից շատերն իրենց ստեղծագործություններում գիտակցաբար խույս էին տալիս իրականությունից՝ հարելով սուրբ-տիվ-հզեբանական և ինտելեկտուալ-փիլիսոփայական թեմաներին:

Իրանցի գրականագետներից ոմանք այս ուղղությունն անվանեցին «կույրբուական արձակ», քանի որ շատերի համար ուղենիշ էր դարձել հենց «Կուր բու»-ն (Ходжимурадов О., 1998):

1950-60-ական թթ. նման բովանդակությամբ լույս տեսած ստեղծագործությունները սուրբեկտիվ արձակը դարձրին առանձին ուղղություն՝ պարարտ հող ստեղծելով մոդեռնիստական երկրորդ՝ ուղղության ասպարեզ գալու համար:

Բացի Հ. Գոլշիրիի «Շազդե Էիթեջար» վիպակից, այս կարգի բոլոր ստեղծագործությունները գրվել են իրանական հասարակությունը համակած սոցիալ-քաղաքական ճգնաժամի պայմաններում: Օ. Խոջիմուրադովը, իրավացիորեն, դրանք պայմանականորեն բաժանում է երկու խմբի՝ առաջին խմբի՝

կրոնաառասպելական թեմաներով ստեղծագործած հեղինակներին անվանելով «միֆարարողներ»: Երկրորդ խումբը «գիտակցական հոսքի» գրողներն են, ում ստեղծագործություններում գլխավոր հերոսը ձգտում է ճանաչել, բացահայտել իր ներաշխարհը և կենսական երևույթների բնույթը (Ходжимурадов О., 1998):

«Միֆարարողների» ուղղության հեղինակներից կարելի է հիշատակել Թ. Մողարբեաիի «Յակոյյա վա թանհայի-ե ու» (Յակոյյան և իր միայնությունը) և Բ. Սադեղիի «Մալաքութ» (Թագավորություն) ստեղծագործությունները (Qobadi H., Bigdeli S., Alijani M., 2014):

1940-ականների վերջում և 50-ականների սկզբին Թ. Մողարբեաին և Է. Թաբարին միակը չէին, որ անդրադարձան աստվածաշնչյան առասպելներին, սակայն Մողարբեաին, կրկնօրինակելով արևմտյան արձակագիրներին, հինկտակարանյան սյուժեն օգտագործում է համամարդկային նշանակության քնարափիլիսոփայական խնդիրների արծարծման համար:

«Յակոյյան և իր միայնությունը» վեպում Երուսաղեմի արքա Միքաիի հոգեվիճակին համապատասխան են գունավորվում նաև պալատի լուսամուտների վարագույները, սյուները: Այս գույների մեջ սևն ունի հանգուցային դեր: Միքաիի ծանր ապրումների օրերին քաղաքի դարպասներն անգամ ներկված են սևով, իսկ պարտված ցեղի ներկայացուցիչ Թամարն արքայի ննջարան է գալիս սևագգեստ: Երբ, հակառակ Յահվե Աստծո կամքի, Միքահը Թամարին բերում է սրբազան քաղաք՝ Երուսաղեմ, Աստված երկինքը պատում է սև, ահարկու ամպերով, ինչը հին առասպելաբանության մեջ մեկնաբանվում է որպես վերահաս աղետի նախանշան:

Թամարը Միքահի մոտ է գալիս մութ գիշերով, «ինչպես հոգին է մոտենում նրան»: Նրա դեմքը չի երևում, իսկ ինքը գտնվում է ստվերի մեջ: Այսպիսի կերպարն ընթերցողի մոտ ասոցացվում է «Կույր բու»-ի «երկնային կնոջ» կամ Յունգի «անիմայի» հետ: Այսպիսով՝ Թ. Մողարրեսին Ս. Հեղայաթից հետո, օգտվելով կրոնաառասպելական մոտիվներից, ստեղծում է յուրօրինակ քնարափիլիսոփայական ստեղծագործություն:

Սուրբեկտիվ արձակի առավել կատարելագործված տարբերակը ձևավորվում է 20-րդ դարի 60-70-ական թթ.՝ «գիտակցական հոսքի» մեթոդի ակտիվ կիրառմամբ, որի առաջնեկներից է Հ. Գոլշիբիի «Շագդե Էհթեջաֆ» (Արքայազն Էհթեջաֆը) վիպակը (Qolami A., 2013):

Եթե նախորդ տասնամյակների սուրբեկտիվ արձակին բնորոշ էր հերոսների հոգեվիճակի բացահայտումը՝ տարբեր դրվագների, սիմվոլ- կերպարների առանձին դրսևորումների, ոչ սեփական խոսքի կամ ներքին մենախոսությունների բազմաթիվ կրկնությունների միջոցով, ապա 20-րդ դարի 60-ականների երկրորդ կեսին լույս տեսած երկերի՝ Ս. Չուբաքի «Սանգե սաբուր» (Համբերանքի քարը), Բ. Շուլեվարի «Սաֆարե շաֆ» (Երեկոյան ճամփորդություն) և հատկապես Հ. Գոլշիբիի «Շագդե Էհթեջաֆ» ստեղծագործություններում այդ իրավիճակներն արտահայտվում են «գիտակցական հոսքի» մեթոդի կիրառմամբ՝ սեփական ներքին մենախոսության կամ մեկ այլ անձի խոսքի կրկնությամբ: Այս ճանապարհով ընթերցողը ընկղմվում է հերոսի գիտակցական կամ ենթագիտակցական գործողությունների հորձանուտի մեջ:

Թեև Ս. Չուբաքի և Բ. Շուլեվարի վեպերում կիրառված են «գիտակցական հոսքի» մեթոդին բնորոշ տարրեր, սակայն Հե-

դայաթի «Կույր բու» վիպակից հետո հենց Հ. Գուլշիրիի «Արքայազն Էհթեջաբը» վիպակն է ամբողջությամբ համապատասխանում մոդեռնիստական արձակի նորմերին (Dehqani N., Hesampur S., 25-48):

Գուլշիրիի կարծիքով գեղարվեստական ստեղծագործությունը միջոց է մարդկային հոգու բացահայտման համար, ինչպես նաև ճանապարհ է դեպի ինքնաճանաչում և աշխարհճանաչում:

Այս ստեղծագործության ինքնատիպությունը պարսից գրականության մեջ պայմանավորված է ոճի անսովորության և կոմպոզիցիայի ոչ ավանդական կառուցվածքով: Հեղինակը հրաժարվում է սոցիալական տիպեր ստեղծելուց և էմպիրիկ հարթությունում դիպաշարի հաջորդական շարադրումից: Դրանք փոխարինված են հիմնական հերոսի՝ արքայազն Էհթեջաբի գիտակցության մեջ կատարվող իրադարձություններով: Վիպման հիմնական շարժիչ ուժը ներքին մենախոսություններ են:

Արտաքին գործոնները՝ գերդաստանի անդամների նկարները և նախնիների ռազմական երթերի պատկերները զարկ են տալիս որոշակի ասոցիացիաների, որոնք միաժամանակ ենթարկվում են արքայազնի ներաշխարհի մեկ այլ տրամադրության: Հուշանգն ընթերցողին ուղեկցում է գլխավոր հերոսի գիտակցական աշխարհ և նրանց այնտեղ թողնում միայնակ՝ դեմառդեմ:

Առաջին հայացքից իրադարձությունների շարադրման ընթացքում, թվում է, բացակայում է պատճառահետևանքային կապը, սակայն խորանալով ստեղծագործության էության մեջ՝ նկատում ենք, որ առկա է կոմպոզիցիոն հստակ կառուցվածք, վեպի տարբեր մասերի միջև տրամաբանական կապ, և հուշ-

դրվագները շարադրվում են հեղինակային համապատասխան նկատառումներով: Յուրաքանչյուր հուշ-դրվագ իր հետ բերում է պլոժետային գծի շարժի նոր առիթ՝ այդպիսով բացահայտելով Ղաջարական դինաստիայի վերջին մոնիկաններից մեկի ուղեղում ծավալվող իրադարձությունների լարված հոսքի դրդապատճառները: Այսպիսով՝ ներկայի շրջանակներում վերակենդանանում է անցյալը, և Հ. Գուշիքին արքայազնի հուշերում անդրադառնում է Իրանի շուրջ 150 տարվա պատմությանը և Ղաջարական արքայատան երեք սերնդի գործունեությանը:

Մյուս կողմից, հերոսի ենթագիտակցական աշխարհին ապավինելը չի նշանակում, թե ստեղծագործության մեջ չկա հեղինակային սուբյեկտիվիզմ: Հեղինակի տեսակետը բացահայտվում է սիմվոլների, այլաբանությունների և այլիմաստ ակնարկների շարքում: Հենց սիմվոլիկ լեզուն էլ համապատասխանում է նման բարդ կոմպոզիացիա ունեցող ստեղծագործություններին:

Էհթեջաբի նուպայիկ հագերից ցնցվում են տան պատերը, դրանցից կախված նախնիների նկարները և առաստաղի ջահերը՝ խորացնելով իրավիճակի դրամատիզմը:

Վիպակի վերջում արքադադի կանչը և արշալույսի վրա հասնելն ակամա հիշեցնում են «Կույր բու»-ի ավարտը, սակայն, հակառակ վերջինիս, այն դեռ առավոտ չէ, այլ ընդամենը դրան նախորդող ցայգալույսը:

Այսպիսով, ինչպես Ս. Հեդայաթի, այնպես էլ նրա հետևորդների ստեղծագործություններում մոդեռնը և նորարականը հանդես են գալիս սինթեզված ազգայինին, կրոնականին ու գրական դարավոր ավանդույթներին՝ դառնալով ժամանա-

կակից իրանական մշակութային ինքնության դրսևորման անբաժանելի բաղկացուցիչ:

GARNIK GEVORGYAN, PhD IN PHILOLOGY

*Assistant professor at the Department
of Iranian Studies, YSU
e-mail: garnikgevorgian@cmail.com*

**THE SYNTHESIS OF IRANIAN, ISLAMIC AND MODERN AS A
MANIFESTATION OF NATIONAL-CULTURAL SELF-AWARENESS IN
THE MODERN PERSIAN PROSE**

One of the characteristics of the modern Persian prose is the synthesis of centuries-old national literary traditions with new directions in world literature. In the formation of "the subjective prose" in the 20th century Persian literature, S. Hedayat's novel "Buf-e kur" (Blind owl, 1937) has been of fundamental importance. With this, Iranian literature enters the stage of psychoanalysis, observing the vital phenomena of man and the world around him with a new philosophy. The works with such content published in 1950-1960s. turned subjective prose into a separate direction, creating fertile ground for the emergence of the modernist second direction. The most improved version of the subjective prose was formed in the 60-70s with the active use of the method of "stream of consciousness", one of the pioneers of which is H. Golshiri's novel "Shazde Ehtejab" (Prince Ehtejab).

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

1. Кихней Л., Гавриков В., *Проза Льва Наумова в контексте мистического реализма в русской литературе XX - XXI веков*, Москва – Амстердам, 2020, Тардис, 240 стр.

2. Ходжимурадов О., *Поэтика современной персидской психологической прозы (30-70 – годы XX века)*, Душанбе, 1998, автореферат (<https://cheloveknauka.com/v/442442/a#?page=1>).

3. Мирзаи П., *Поэтическая репрезентация метафизических тенденций и богоискательства в современной поэзии Ирана*, Душанбе, 2018, автореферат (<http://www.dslib.net/jazyko-znanie/pojeticheskaja-reprezentacija-metafizicheskikh-tendencij-i-bogoiskatelstva-v.html>).

4. Dehqani N., Hesampur S., *Barrasi-e avamel-e moasere bar šetab-e revayat dar roman-e Šazdeh Ehtejab, Adabiyatpajuheši, šomare-e bist o šešom-e zemestan-e 2013*, 25-48 ss.

5. Eshaqian J., *Xodkavi va hoviyat, ba takie bar «Buf-e kur»-e Sadeq Hedayat*, 2022, Mardomeh (<https://madomeh.com/1401/03/11/saye/>).

6. Šamisa S., *Dastan-e yek ruh*, Tehran, 2004, Ferdous, 360 s.

7. Qobadi H., Bigdeli S., Alijani M., *Tahlil-e ostureha-e «Yakolia va tanhai-e u» va «Malakut» ba negah-e be tasir-e kudeta-e 28 mordad dar baztab-e osture ha, Matn-e pajuhi talabi, dowre-e 18, šomare-e 60, šahrivar 2014*, ss. 25-50 (https://ltr.atu.ac.ir/article_999.html).

8. Qolami A., *Naqd-e roman-e Šazdeh Ehtejab asar-e Hušang-e Golširi*, 2013, (<https://www.slideshare.net/gholami7508/literary-criticism-23893848>).

9. Qotbi M., *In ast buf-e kur*, Tehran, 1971, Rayin, 191 s.